

In de eerste helft van de twintigste eeuw werden jaarlijks duizenden lichamelijk zwakke schoolkinderen op advies van de school- of huisarts enkele weken uitgezonden naar een kindervakantiekolonie aan zee of in de bossen. Hier konden de 'bleekneusjes' in alle rust aansterken in de frisse buitenlucht. Rust, reinheid, regelmaat en grote hoeveelheden gezond voedsel kenmerkten het verblijf in het koloniehuis. Na de Tweede Wereldoorlog maakten de 'bleekneusjes' langzamerhand plaats voor 'bleekzieltjes' en 'zenuwpeesjes'. Deze verschuiving in populatie luidde uiteindelijk het einde van de kinderuitzending in. Dit artikel schetst een beeld van het ontstaan van de kinderuitzending, beschrijft de pedagogische en medische opvattingen die hieraan ten grondslag lagen, geeft een indruk van het leven in het koloniehuis en gaat in op de ondergang van de vakantiekolonie in de jaren zeventig.

Leerkrachten die hun eigen vakantie opofferden

Gymnastiek in Vacantieoord Russenduin in Bergen aan Zee

Ontstaan In 1882 beschreef de befaamde hygiënist dr. S. Sr. Coronel (1827-1892) in het *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* enkele buitenlandse herstellingsoorden waar lichamelijk verzwakte kinderen uit arme gezinnen gedurende de schoolvakantie konden aansterken. De therapie in deze 'vacantiekoloniën' bestond uit buitenlucht, kwalitatief goede voeding en lichamelijke reinheid. ¹ Een van de eerste buitenlandse initiatiefnemers was de Zwitserse predikant W. Bion, die in 1876 voor het eerst met een grote groep behoeftige Züricher schoolkinderen voor enkele weken naar Appenzell trok en dit vervolgens jaarlijks herhaalde met een nieuwe groep kinderen. Coronel was enthousiast over de resultaten die deze en andere kolonies behaalden: 'vroegere zwakkelingen en kniesoren werden in flinke en bloeiende kinderen veranderd'. ²

In een vervolgartikel in hetzelfde tijdschrift, dat ook in het *Handelsblad* verscheen, riep Coronel op om dergelijke instellingen ook in ons land in het leven te roepen. Nederland telde weliswaar verschillende herstellingsoorden voor minvermogenden, maar deze waren voor de wat zwaardere gevallen bedoeld en kinderen zaten er tussen volwassen patiënten. Uitzondering vormde de 's Gravenhaagsche Zeebad-Inrichting voor

Minvermogenden te Scheveningen die alleen arme, scrofuleuze kinderen opnam. Over het doel was hij duidelijk:

'Geen ziekelijke philanthropie, maar verstandige economie moet de grondslag zijn, waarop dergelijke inrichtingen gevestigd zullen worden. Dan alleen kan men verwachten dat zij aan haar doel zullen beantwoorden, kweekplaatsen van gezondheid te zijn voor ons opkomend geslacht.' ³

Coronel richtte zijn verzoek in 1882 expliciet tot het 'vermogende en weldadige Amsterdam'. ⁴ Dit bleek niet tevergeefs. Gesteund door particuliere giften regelde voormalig schoolopziener mr. A. Kerdijk (1846-1905), secretaris van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, in 1883 voor een twintigtal verzwakte, minvermogende Amsterdamse jongens en meisjes een verblijf onder leiding van onderwijspersoneel in Woudenberg bij de Pyramide van Austerlitz. In datzelfde jaar betrok mevrouw A.E. Cnoop Koopmans-Bunge (1846-1920) met een klein aantal Haarlemse schoolkinderen in de school-

Binnen de kolonies was voor ouders geen plaats

Eet smakelijk! (koloniehuis Zwartendijk in Egmond aan Zee)

vakantie het 'Kinderhuisje' in Zandvoort. Beide initiatieven bleken voor herhaling vatbaar, waarop men zowel in Amsterdam als in Haarlem een vereniging oprichtte, die de organisatie van de uitzending in het vervolg voor haar rekening nam. Andere grote steden volgden dit voorbeeld. Zij stichtten langs de kust en in de bossen koloniehuisen. Het aantal uitgezonden schoolkinderen verdubbelde plaatselijk bijkans elke zomervakantie. De dagelijkse leiding lag aanvankelijk in handen van leerkrachten, die hun eigen vakantie opofferden om de kinderen enkele fijne weken te bezorgen.

Om de samenwerking tussen de verschillende plaatselijke verenigingen te bevorderen, nam in 1901 de Bond van Nederlandsche Onderwijzers het initiatief tot oprichting van het Centraal Genootschap voor Kinderherstellings- en Vacantiekolonies. Dit verenigde de meeste levensbeschouwelijk neutrale uitzendverenigingen en groeide uit tot de grootste en belangrijkste organisatie op het terrein van de kinderuitzending. Decennialang nam het Genootschap ongeveer een derde van alle uitzendingen voor haar rekening. Katholieke en protestants-christelijke uitzendverenigingen, die na 1900 eveneens als paddestoelen uit de grond schoten, organiseerden zich binnen zuilspecifieke koepelorganisaties.

Bleekneusjes De eerste uitzendverenigingen wilden arme, lichamelijk verzwakte stadskinderen - in de volksmond aangeduid als 'bleekneusjes' - tijdens de zomervakantie lichamelijk en geestelijk laten 'bijtanken'. Hierbij speelde het streven de kinderen enige geestelijke en hygiënische beschaving bij te brengen een niet onbelangrijke rol. Naast gezonde buitenlucht en goede voeding regeerden orde en regelmaat de koloniehuisen. Kinderen leerden er 'netjes' eten, tandenpoetsen en zichzelf wassen. 'Het kind moet 't goede zien, om te weten wat goed is. Waar zal het in alle opzichten verwaarloosde kind beter het zedelijke reine leeren kennen dan in het welgeordende familieleven eener vakantiekolonie (...)', schreef de Egmondse onderwijzer en uitzendpropagandist A.C. Bos in 1899.⁵ Dit pedagogische streven zou in de decennia die volgden nauwelijks veranderen, maar vormde nooit het uitgangspunt van de uitzending.

Het hoofddoel van het verblijf in een kolonie was het verhogen van het weerstandsvermogen van kinderen, vooral met het oog op de gevreesde infectieziekte tuberculose. Juist de verzwakte, ondervoede kinderen uit sloppen en stegen in de grote steden bleken extra vatbaar voor de ziekte, die aan het begin van de twintigste eeuw

Turngebouw en Zwembad in vakantiekolonie in Bergen aan Zee

Gymnastiek en zwemmen vormden vaak een vast onderdeel van het programma in vakantiekolonies

**BERGEN AAN ZEE - BIO VACANTIE OORD
HET TURNGEBOUW EN ZWEMBAD**

verantwoordelijk was voor een belangrijk deel van de kindersterfte. Omdat weerstandsverhogende middelen als zonlicht, frisse lucht en goede voeding de uitbraak van tuberculose konden keren, gold uitzending in medische kringen als een belangrijk preventief middel tegen tuberculose. Ook hygiëne was belangrijk. Elk kind sliep er in een eigen bed, een luxe die de meesten thuis niet kenden. ⁶ De vakantiekolonies werden door de nadruk op gezondheid steeds vaker gezondheidskolonies genoemd, een benaming waar Bos zich geheel in kon vinden: 'Voor de gezondheid van het lichaam worden de kinderen uitgezonden (...). Gezondheidskolonie is de ware naam.' ⁷ Deze betiteling deed meer recht aan het doel van de uitzending, zeker toen na de Eerste Wereldoorlog koloniehuisen het hele jaar door geopend bleven. In die periode voerden medici om medische redenen ook een verlenging van de uitzendduur tot zes weken door en breidde het uitzendwezen zich uit over het hele land.

Overheidssteun en regelgeving

In 1915 verstrekke de rijksoverheid voor het eerst subsidie aan uitzendverenigingen. Omdat overheidssubsidies de kosten van de uitzending niet geheel dekten, bleven verenigingen voor een belangrijk deel afhankelijk van liefdadigheid. Tot in de jaren zestig werd daarom voor de kinderuitzending gecollecteerd, onder meer in bioscopen.

In 1918 ging de overheid over tot structurele financiële steun. De daarvoor verantwoordelijke minister P.J.M. Aalberse voerde als motivatie aan

'dat deze instellingen zich op voortreffelijke en succesvolle wijze toeleggen op de sterking van zwakke kinderen, die later zeker tot de geheel of half invaliden zouden behooren, indien zij niet tijdig in de jeugd doeltreffend worden behandeld. De vermeerdering van de volkskracht, die door de werkzaamheid der kolonies wordt verkregen, wettigt steun.' ⁸

Aanleiding vormde de verslechtering van de leefomstandigheden gedurende de laatste jaren van de Eerste Wereldoorlog, waardoor het aantal tuberculose-slachtoffers sterk steeg. Daarnaast telden ook de positieve resultaten van de kolonies bij de in Nederland ondergebrachte kinderen uit oorlogvoerende landen. ⁹ De kinderuitzending had zich waargemaakt als belangrijke sociaal-medische voorziening.

Medische expertise De selectie van de bleekneusjes was ogenschijnlijk eenvoudig. Alle magere, ziekelijk ogende kinderen kwamen voor uitzending in aanmerking. Hun aantal overtrof echter vele malen het aantal beschikbare plaatsen, ook toen later de uitzending ook buiten de zomervakanties viel. Er was een strenge selectie noodzakelijk. Daarom stelde de Rijksoverheid als subsidievoorwaarde, dat alleen die kinderen mochten worden uitgezonden, die een verblijf buiten het hardste nodig hadden. Het vellen van dit oordeel legde zij expliciet in handen van medici. In de praktijk waren dit school- en huisartsen. De invoering van de rijkssubsidie maakte een einde aan de 'fatsoensmaatstaven' die bepaalde uitzendverenigingen hanteerden. ¹⁰ Tot dat moment weigerde een aantal verenigingen kinderen uit asociale, arme gezinnen uit te zenden 'omdat het gewenscht is, dat de kinderen terugkomen in eene omgeving, waar het werk der Vereeniging wordt voortgezet door de ouders'. ¹¹ Medici wezen er juist op dat deze kinderen vanuit medisch oogpunt gezien een verblijf aan zee of in de bossen het hardste nodig hadden en vonden dat de onhaalbaarheid van pedagogische doelen de uitzending niet in de weg mocht staan. ¹²

Door de groter wordende nadruk op gezondheidszorg, maakten de leerkrachten die hun vakantie opofferden voor het hulpbehoevende kind plaats voor speciaal voor dit werk opgeleide, karig betaalde krachten, die het gehele jaar door beschikbaar waren. De leiding in het koloniehuis bestond voornamelijk uit jonge, ongetrouwde vrouwen, met aan het hoofd een vaak een wat oudere, ervaren zuster, de directrice.

Buitenlucht, kwalitatief goede voeding en lichamelijke reinheid

Onderwijs in de buitenlucht in een herstellingsoord (Kerdijk in Egmond aan Zee) waar kinderen doorgaans langer verbleven dan in een vakantiekolonie

Selectie Het selecteren van de kinderen bleek verre van eenvoudig. Of een kind ondervoed was of van nature mager, was nauwelijks uit te maken. Tot de Tweede Wereldoorlog zonden artsen de meeste kinderen uit op de indicatie *asthenie* - lichamelijke zwakte - een containerbegrip waaronder symptomen als bloedarmoede en 'te mager' vielen. Anderen kregen het etiket *nervositas* opgeplakt: bedplassertjes en kinderen die slecht sliepen. Dit was een containerbegrip waaronder artsen een breed scala aan psychosociale problemen schaalden, zoals ook een onstabiele thuissituatie. Artsen zagen een verblijf 'buiten' als een uitgelezen mogelijkheid om een kind tijdelijk uit huis te plaatsen. Bijvoorbeeld omdat huwelijksproblemen de harmonie binnen het gezin bedreigden of om de moeder even rust te gunnen, bijvoorbeeld wanneer zij op het punt stond te bevallen. Kinderen die aan een besmettelijke ziekte leden of aan een aandoening die op een andere wijze beter of goedkoper was te genezen, hoorden niet thuis in een vakantiekolonie. Deze reguliere kolonies, door de overheid aangeduid als A-huizen, waren slechts bedoeld voor niet zieke, lichamelijke verzwakte kinderen. Voor kinderen die wel voor uitzending in aanmerking kwamen maar meer medische zorg nodig hadden,

werden na de Eerste Wereldoorlog aparte herstellings-oornden opgericht, de zogenoemde B-huizen voornamelijk voor kinderen die herstellende waren van tuberculose. Tot aan de Tweede Wereldoorlog was het overgrote deel van de kinderen afkomstig uit de volksklasse. Uit cijfers van het Centraal Genootschap blijkt dat in 1938 ongeveer twintig procent van de via haar uitgezonden kinderen afkomstig was uit gezinnen van werklozen en veertig procent uit een arbeidersgezin.¹³

Ouders Bepaalde een arts of een kind voor uitzending in aanmerking kwam, uiteindelijk beslisten de ouders of het kind ook daadwerkelijk ging. Gunstige resultaten behaald bij andere kinderen trokken veel ouders over de streep. Niet zelden kregen schoolartsen van ouders de vraag voorgelegd of ook hun kind niet 'naar buiten' mocht.¹⁴ Toch vertrokken lang niet alle kinderen richting kolonie. Ouders zagen er niet altijd de noodzaak van in, waren bang voor heimwee bij het kind of konden het kind zelf niet zo lang missen.

Binnen de kolonies was voor ouders geen plaats. Op een verblijf van zes weken mochten zij hun kind hooguit één of twee keer opzoeken. Voor deze afstandelijkheid

Er was een strenge selectie noodzakelijk

Gezellig samen knutselen (kinderkoloniehuis St Willibrord in Vierhouten)

was gekozen om gevoelens van heimwee niet te versterken, maar vooral ook om kinderen voor een langere periode aan de invloed van de ouders te onttrekken. Wel moesten de bleekneusjes wekelijks een brief naar huis sturen. De leidsters letten erop dat de toon van deze brieven vrolijk was. Wie heimwee had en zijn hart luchtte, moest een nieuwe brief schrijven.

Voeding Lichamelijke zwakte en een slechte voedingstoestand vormden tot na de Tweede Wereldoorlog de belangrijkste redenen om kinderen naar een vakantiekolonie te sturen. Verenigingen maten het succes van de uitzending af aan de gewichtstoename tijdens het verblijf in het koloniehuis. Op voedsel werd dan ook niet bezuinigd. De leidsters bepaalden de maat; zij schepten het eten op. Kinderen moesten leren eten wat zij kregen voorgezet. Wie tijdens het eten een deel van de maaltijd of het vel van de melk liet staan, beging welhaast een doodzonde. Met verwend gedrag en kieskeurigheid, wat na 1920 gold als de belangrijkste verklaring voor de slechte voedingstoestand van kinderen, wisten de leidsters wel raad. Legio zijn de verhalen van kinderen die de warme maaltijd of de lauwe lammetjespap niet 'bliefden'

maar deze figuurlijk en soms zelfs letterlijk door de strot kregen geduwd. Zo vertelt een voormalig bleekneusje: 'De pap kon ik niet weg krijgen, die kwam er weer uit. Het werd opgevangen en dan weer 'gevoerd'. Je neus werd dichtgeknepen, dus je moest wel slikken.'¹⁵

Wekelijks woog de koloniearts de kinderen in het bijzijn van de directrice. Voor de kinderen was dit een spannend moment. Wie niet voldoende was aangekomen liep aan het einde van de uitzendperiode het risico nog eens zes weken te moeten blijven. Op het toegenomen gewicht na, was het resultaat van de uitzending niet meetbaar. Vandaar dat uitzendverenigingen tot in de jaren zestig de nadruk legden op gewichtstoename. Met trots presenteerden zij in hun jaarverslagen niet alleen het gemiddeld toegenomen gewicht per kind, maar vaak ook het totaal toegenomen gewicht van alle uitgezonden kinderen samen, een hoeveelheid kilo's die bij grote verenigingen welhaast monsterlijke proporties aan nam.

Rust, reinheid en regelmaat Onder leiding van een vrijwilligster van de plaatselijke uitzendvereniging reisden de bleekneusjes per trein af naar het koloniehuis. Het afscheid van de ouders vond al op het

De pap kon ik niet weg krijgen

De wijzers van de klok bepaalden wat er gebeurde

station van vertrek plaats. Na aankomst controleerden de leidsters de kinderen op luizen, bepaalden zij het startgewicht en zetten de leidsters hen onder de douche. Voor veel kinderen was dit de eerste kennismaking met een dergelijke wasgelegenheid. De meesten waren thuis gewend zich bij gebrek aan een badkamer te wassen in een teil, hooguit eenmaal per week.

Het leven in een koloniehuis kende een ijzeren regelmaat; de wijzers van de klok bepaalden wat er gebeurde. Opstaan, wassen, ontbijten, spelen, de warme maaltijd, rusten en wandelen, alles vond plaats op vaste momenten. Zelfs het toiletbezoek was in veel koloniehuisen gereguleerd. Dit gebeurde op commando, waarbij leidsters velletjes wc-papier overhandigden wanneer zij het tijd vonden voor een grote boodschap. Veel kinderen moesten natuurlijk precies als ze niet mochten en omgekeerd.

Wandelen deden de kinderen bijna dagelijks. Met de leidster voorop liepen zij zingend in hoog tempo door het bos, de duinen of naar zee. 's Middags stond steevast een verplicht rustuur op het programma, bij mooi weer buiten, anders in halfopen lighallen of in de eigen slaapzaal. Wanneer de kinderen 's avonds naar bed moesten,

las de groepsleidster vaak nog even voor. Inslapen deden de kinderen vervolgens op de rechterzij. Niet zozeer om het hart te ontlasten, wat de leidsters de kinderen voorhielden, maar om kletsen tegen te gaan. Wie bedplasser was, moest voor het slapen gaan een sok aan het voeteneinde knopen, zodat de nachtzuster het kind op tijd kon wekken voor het toilet.

Het einde van de bleekneuzentijd

Na 1955 nam het aantal uitgezonden kinderen snel af. Er kwam ook een verschuiving in de doelgroep. Door de verbeterende levensomstandigheden verdwenen de traditionele bleekneusjes. Zij maakten plaats voor 'bleekzieltjes' en 'zenuwpeesjes': kinderen die niet lekker in hun vel zaten, slecht sliepen, slecht aten of die men voor even uit het onevenwichtige thuismilieu wilde halen.¹⁶ De indicatie *nervositas* verdrong asthenie definitief als belangrijkste reden om een kind voor uitzending aan te melden. Leidsters zagen zich steeds vaker geconfronteerd met onrustige kinderen, die klaagden over hoofd- of buikpijn. De traditionele koloniehuisen met de grote slaap- en eetzaal en het strikte regime bleken niet geschikt voor deze groep kinderen. Pedagogen en psychologen

Het eten staat klaar (vakantiehuis Baarn)

De goed bedoelde ijzeren discipline had een keerzijde

pleitten daarom voor kleinschaligheid en individuele begeleiding binnen kleine groepen.

Veel koloniehuisen wilden zich in de jaren zestig aanpassen aan de nieuwe tijd, maar hiervoor was nauwelijks geld beschikbaar. Omdat het belang van de kinderoitzending voor de volksgezondheid steeds kleiner werd, verdampte het maatschappelijk draagvlak voor het instituut. Ook de overheid zag de kinderoitzending in 1968 niet langer als een rijkstaak. Vijf jaar later draaide het ministerie van Volksgezondheid definitief de subsidiekraan dicht. Hiermee was het doodsvonnis voor de meeste koloniehuisen getekend.¹⁷

Besluit Het lange termijneffect van de kinderoitzending op de gezondheidstoestand van uitgezonden bleekneusjes is moeilijk na te gaan. Wel is zeker dat de uitzending haar sporen heeft achtergelaten bij de kinderen. Veel voormalige bleekneusjes denken met plezier terug aan het verblijf in het koloniehuis. Anderen kokhalzen daarentegen nu nog bij de geur van warme melk

of hebben nachtmerries die ze terugvoeren naar die verschrikkelijke weken in Egmond of op Schier. In *Bleekneusjes*, een prachtig boek over de geschiedenis van de vakantiekolonies in Nederland, doorweven met ervaringen van voormalige koloniegangers, schemeren opvallend veel onprettige ervaringen door. Ook op de website www.vakantiekolonie.nl, waarop naast foto's veel persoonlijke herinneringen staan van voormalige bleekneusjes, is veel onverwerkt leed terug te vinden. Velen hebben het verblijf in een kolonie niet als een feest ervaren. De ongetwijfeld goedbedoelde ijzeren discipline, ver van thuis, had een keerzijde die diepe, rafelige wonden heeft geslagen. **L**

Literatuur

Bos, A.C. (1899). *Gezondheids-Kolonies. Eene bijdrage tot de verbreiding van de kennis dezer instellingen van maatschappelijk belang*. Egmond aan Zee: Egmond's Snelpersdrukkerij.

Coronel, S. Sr. (1882a). Herstellingsoorden voor verzwakte minvermogene kinderen in het buitenland. *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* 18, 533-541.

Coronel, S. Sr. (1882b). Herstellingsoorden voor ziekelijke minvermogene kinderen in het binnenland. *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* 18, 549-564.

Fuchs, F.M. & Simons, W.J. (1977). *Ter wille van het kind. Vijfenzeventig jaar Centraal Genootschap voor Kinderherstellingsoorden 1901-1976*. Naarden: Strengholt.

Meij, H. van der (1908). *Gezondheids- en vakantiekoloniën in Nederland*. Zwolle: J.J. Tijl.

Mettrop, G.G.J. (1945). *De kinderoitzending in Nederland. Een kritische studie*. Nijkerk: Callenbach.

Swankhuisen, M., Schweizer, K. & Stoel, A. (2003). *Bleekneusjes. Vakantiekolonies in Nederland 1883-1970*. Bussum: THOTH.

Wayenburg, G. van (1923). Uitzending van kinderen naar buiten. *Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde* 1, 139-141.

Noten

- 1 Coronel, 1882a, 540.
- 2 Ibid., 541.
- 3 Coronel, 1882b, 564.
- 4 Ibid.
- 5 Swankhuisen, Schweizer & Stoel, 2003, 20.
- 6 Ibid., 16.
- 7 Ibid., 20.
- 8 Ibid., 58.
- 9 Ibid.
- 10 Ibid., 31.
- 11 Bos, 1899, 60.
- 12 Van Wayenburg, 1923, 140; Mettrop, 1945, 27.
- 13 Mettrop, 1945, 11
- 14 Ibid., 31.
- 15 Swankhuisen, Schweizer & Stoel, 2003, 124.
- 16 Fuchs & Simons, 1977, 103; Swankhuisen, Schweizer & Stoel, 2003, 161.
- 17 Swankhuisen, Schweizer & Stoel, 2003, 165.